

उपराळकर पंचविशी

उल्हास राणे

अध्याय तिसरा

आपल्या जन्मकहाणीच्या आणि मुक्ततेच्या विचारचक्रातून बाहेर पडणं वास्तुपुरुषाला फारच अवघड जात होतं. ग्रह-नक्षत्रं, देव-दानव यांचा 'मंडल'रूपी विळखा मनाला जाणवायला लागला होता आणि अस्वस्थ करत होता. उपराळकर देवचाराने इमारती योजना - रचना यांची पर्यावरणदृष्ट्या तपशीलवार मांडणी करायला सांगितली होती. पण या मानसिक अस्वस्थतेत दिवस कसे गेले ते कळलंच नव्हतं. आता विचारांना दिशा मिळत असतांनाच लक्षात आलं की फाल्गुन मास सुरू झाला आहे आणि वातावरणात शिमगा घुमायला लागला आहे. त्यानंतर येणार आहे इस्टर, वसंत ऋतूच्या आगमनाचं स्वागत. शिवाय २१ मार्चला असणार आहे विषुवदिन, सूर्य असणार आहे पृथ्वीच्या विषुववृत्ताच्या दिशेत. दिवस आणि रात्र समसमान. वास्तुपुरुष आता दुसऱ्या म्हणजे सूर्यमंडलाचा विचार करायला लागला. गेल्याच महिन्यात आपण पंचग्रहमालिकेचं दर्शन घेतलं होतं. या आदित्याने जन्म दिलेले अष्टग्रह आणि त्यांचे उपग्रह. वेगळे झाले पण आजही तो आदित्य त्यांना प्रकाशमय करत आहे, त्यांना ऊर्जा पुरवत आहे. ही ग्रहमालिकाही आपल्या या पित्याच्या कक्षेतच राहिली आहे, प्रदक्षिणा घालत, पश्चिमेकडून पूर्वेकडे, आपापलं अंतर राखून, लंबगोलाकार मार्गाने. त्यातही पृथ्वी नशिबवान, सूर्यापासून एवढ्या अंतरावर की अतिउष्ण नाही की अतीशीत नाही. मग जैवविविधता बहरलीच. या वसुंधरने आणखी एक करामत केली आहे, आपल्या उत्तर-दक्षिण आसावर, प्रदक्षिणामार्गाशी २३.५ अंशांनी कलून. आता या सुमारे ३६५ दिवसांच्या सूर्यप्रदक्षिणेत तिच्या उत्तर-दक्षिण परिसरांवर वेगवेगळ्या प्रमाणात सौरऊर्जा मिळायला लागली. मध्य भागातील कर्क, विषुव आणि मकर वृत्तांतील कमरपट्ट्यात सर्वाधिक ऊर्जा तर अगदी टोकाकडील ध्रुवप्रदेशात सर्वात कमी. यातूनच सुरू झालं वसुंधरेचं ऋतुचक्र आणि वेगवेगळ्या परिसरांतील जैवविविधतेची उत्क्रांती. निसर्गातील सर्व घटक जर या ऋतुबदलाशी आणि परिसरांशी समरूप होऊन नांदू शकतात मग इथला मानव का नाही तसाच निरामय जीवन जगू शकणार? वास्तुपुरुषाच्या विचारांना दिशा मिळायला लागली. पंचतत्वांना साद देतच मानवाचा संतुलित विकास होऊ शकेल. मानवाच्या मूलभूत गरजा आहेत अन्न, पाणी आणि निवारा. त्यातील अन्न-पाण्याच्या शोधात तो भटकायचा, तात्पुरता नैसर्गिक निवारा शोधायचा, पुन्हा संक्रमण सुरू

करायचा. या परिक्रमेत जिथे अन्न-पाण्याची मुबलकता दिसली तिथे तो स्थिरावला. यातूनच मग त्या परिसरातील साधन सामुग्री घेऊन त्याने निवारा उभारायला सुरवात केली, निसर्गशाळेत शिकत त्यात सुधारणांना सुरवात झाली. मानव अपार बुद्धिमान! आता विकासमार्गाकडे तो वळला आणि मध्येच कुठेतरी निसर्गापासून दूर भरकटला. त्याला संतुलित विकासाच्या मार्गावर परत आणण्याची जबाबदारी आपली आहे. वास्तुपुरुषात आता उत्साह संचारला आणि गावाच्या दिशेने त्याने वाटचाल सुरू केली. गावातली घरं, इमारती, इतर सुविधा, परिसर या सर्वांकडे तो आता अभ्यासपूर्ण नजरेने पहात होता, पंचतत्त्व संकल्पनेतून त्यांचं विश्लेषण करत होता. आता त्याला ओढ लागली उपराळकर देवचाराला भेटायची. त्याने वाघेरीच्या दिशेने नजर टाकली आणि समोरच्याच माकडलिंबावर भिरभिरणाऱ्या 'नीलपरी' फुलपाखराने त्यांचं लक्ष विचलीत केलं. तो सुखावला. त्याने ओळखलं की हे फुलपाखरू आहे उपराळकराचा निसर्गदूत, आपल्यासाठीच खास धाडलेला. त्याने नीलपरीचा मागोवा घ्यायला सुरवात केली आणि तिच्या संध वेगात, प्रसन्न मनाने उपराळात केव्हा पोचला ते त्याचं त्यालाच कळलं नाही. त्या सांजवेळच्या संधीप्रकाशात औदुंबराच्या झऱ्याच्या पाण्याने ताजातवाना होत असतानाच समोरील पाण्यात गर्द छाया दिसली आणि पाठोपाठ धीरगंभीर आवाज, "ये वास्तुपुरुषा, सुस्वागतम्! बराच उशीर झाला यावेळच्या भेटीला. काय खबरबात?" काहीसा खजील होऊन वास्तुपुरुष उत्तरला, "माफ कर देवा महाराजा! तू सांगितलेल्या माझ्या जन्मकहाणीने खूप अस्वस्थ केलं होतं मला. पण आता बाहेर पडलो आहे त्या 'मंडल'चक्रातून. खरं म्हणजे आता मनाला खूप उभारी आली आहे, मुक्ततेच्या आशेने." देवचार हसला, "मला माहित होतं, हे असं होणार ते. तू अस्वस्थ होणं सहाजिकच आहे. सोड तो विचार आता आणि सांग मला तुझे संतुलित विकासाचे नवविचार. सुरवात कर या गावातील घरांपासूनच."

अगदी नकळतच वास्तुपुरुषाची नजर त्या वडाच्या झाडावरील धनेश पक्ष्याच्या ढोल-घरव्याकडे गेली. ढोलीचं तोंड लिंपलं गेलं होतं, मधली फट स्पष्ट दिसत होती. मादी बहुधा आत अंडी उबवत असणार आणि नर गेला असणार अन्नाच्या शोधात. आता मादीचा आणि नंतर पिल्लांचा सांभाळ त्यालाच एकचोची करायचा होता! त्या धनेशाने वास्तुपुरुषाला स्फूर्ती दिली, "उपराळकर देवचारा, तुझ्या मार्गदर्शनाने मी आता वेगळ्याच पद्धतीने विचार करायला लागलो आहे. खेड्यातील घरांची रचना तिथल्या निसर्गाचा, पर्यावरणाचा विचार करूनच व्हायला पाहिजे. इथल्या सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थितीचीही समज घ्यायला हवी. खेडी शेतीप्रधान असल्याने आणि ही शेती पारंपारिक पद्धतीने होत असल्याने त्या गरजाही विचारात घ्यायला

लागतील. इथे बहुधा गावकरी स्वतःच घर बांधतात आणि परिसरातील साधन सामुग्रीचा उपयोग करतात. हेच त्यांना परवडतं. तेव्हा त्यांच्या पारंपारिक घरांचे आराखडे, तंत्रज्ञान यातून अनेक गोष्टी शिकता येतील आणि त्याला विज्ञानाची, आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देता येईल. सर्वप्रथम इथल्या हवामानाचा, ऋतूंचा, सूर्यमार्गाचा नीट विचार व्हायला हवा. आपण इथल्या कोकणातील परिसरापासून सुरवात करूया. इथलं हवामान हे प्रामुख्याने ऊष्ण व दमट असतं, हवेत आर्द्रता पुष्कळ असते आणि जोरदार मोसमी पाऊस असतो. या सर्वांना नैसर्गिक पद्धतीने तोंड देणारा निवारा कसा असावा हे ठरवण्यासाठी प्रथम आपण दिशांचा विचार करूया. हा परिसर उत्तर गोलार्धात व कर्कवृत्ताच्या आसपास असल्याने सूर्याचा पूर्व-पश्चिम मार्ग हा सातत्याने दक्षिणेलाच कललेला असतो. म्हणजेच दक्षिण आणि पश्चिम या दिशांना असलेल्या खोल्यांना जास्त सौरऊर्जा मिळणार आणि पूर्व आणि उत्तर दिशांना असलेल्या खोल्या थंड रहाणार. सर्वसाधारण घराच्या आराखड्यात झोपायच्या व जास्त वावराच्या खोल्या या पूर्व आणि उत्तर दिशेला ठेऊ तर स्वयंपाकघर, गोदाम, गोठा, शौचालयं इत्यादि दक्षिण आणि पश्चिमेला ठेऊ. घराला पश्चिमेला आणि दक्षिणेला पडवी ठेवल्यास त्या बाजूच्या खोल्यांनाही काहीशी शीतलता मिळू शकेल. घराचं छप्पर हे उतरतं व कौलारू असावं म्हणजे पावसाच्या पाण्याचा निचरा सहज होऊ शकेल आणि आतील अधिक उंचीचा वापर पोटमाळा म्हणून तसंच वायुविजनासाठीही होऊ शकेल. सर्वात महत्वाचं म्हणजे उष्ण आणि दमट हवामानाला तोंड देण्यासाठी घरात उत्कृष्ट वायुवीजन व्हायला पाहिजे. यासाठी अंतर्गत आणि बाहेरील अंगणांची योजना केल्यास अधिकाधिक खोल्यांना तीन किंवा दोन बाजूंनी खिडक्या, जाळ्या बसवून घरात हवा खेळती ठेवता येईल. या परिसरातील पश्चिमेकडून येणाऱ्या वाऱ्याच्या दिशेचा तसंच समुद्र जवळ असल्याने दिवसा व रात्री होणारा खाऱ्या आणि मतलई वाऱ्यांचा दिशाबदलाचा विचारही ही मांडणी करताना करावा लागेल. घराचा चौथरा उंच असावा म्हणजे पावसाळ्यात जमिनीतील पाणी आत झिरपणार नाही.”

देवचाराने वास्तुपुरुषाचा ओघवता प्रवाह थोपवला, “हा घराचा आराखडा तर इथल्या हवामानाला नैसर्गिक पद्धतीने काही प्रमाणात तोंड देऊ शकेल, पण बांधकाम साहित्यावरही घराचं अंतर्गत पर्यावरण अवलंबून असणार नाही का? शिवाय घराचा खर्चही शेतकऱ्याला परवडणारा असायला हवा. त्याशिवाय बांधकाम साहित्याच्या पर्यावरण किंमतीचाही विचार संतुलित विकासाच्या दृष्टीने करायला हवा.”

“अगदी खरं आहे देवचारा”, वास्तुपुरुषाने उत्तराला सुरवात केली. “बांधकाम साहित्य स्थानिक असल्यास वहातूकीचा खर्च व वहातूकीसाठी वापरली जाणारी ऊर्जा वाचवता येते. पारंपारिक घरं ही इथला जांभा दगड किंवा माती वापरून केलेली असतात आणि अशा घरांनी अनेक पावसाळे सहज पाहिलेले असतात. याला जर आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड दिली आणि गवंड्यांना, मिस्त्रींना, मजूरांना प्रशिक्षण दिलं तर याच साधनांनी समकालीन रचनांची आकर्षक घरंही बांधता येतील. या परिसरात साग, फणस, शिवण, असन इत्यादि चांगल्या प्रतीच्या लाकडाची झाडं पुष्कळ असतात. या उपयुक्त झाडांची अधिकाधिक लागवड करून त्यांचा उपयोग घरांतील खिडक्या, दरवाजे तसंच छप्पराच्या कामासाठी करता येईल. इथे बांबूही मुबलक मिळतो आणि त्याची वाढही वेगाने होते. योग्य प्रक्रिया केलेल्या बांबूचा वापर करूनही आकर्षक, टिकाऊ आणि परवडणारी घरं बांधता येतील. शिवाय हे बांधकाम साहित्य आणि आधी उल्लेखलेला आराखडा यांची सांगड घातल्यास अशा घरात अगदी उन्हाळ्यात आणि दिवसासुद्धा तापमान सुखावह म्हणजेच २० ते ३० अंश सेल्सियस आणि आर्द्रता ३०% ते ६०% च्या दरम्यान राहू शकेल. एक मात्र आहे की अशा घरांची देखभालही नियमित व काळजीपूर्वक करायला हवी आणि मला खात्री आहे की इथला शेतकरी हे सहज करू शकेल.”

“वास्तुपुरुषा, मला सुद्धा आवडलं असतं अशा घरात रहायला पण माझी देवराई मला जास्त सुंदर आणि शांतीदायक वाटते.” देवचाराने वास्तुपुरुषाल हळूच एक ‘गुगली’ टाकली. आता वास्तुपुरुष हसला, “उपराळकर देवचारा, मी त्याचाही विचार केला आहेच. घराच्या आजुबाजूचा मोकळ्या परिसरातील १/३ जागेत जैवविविधतेचं वनीकरण होईल आणि इतर १/३ जागेत शेती, बागायत होईल. घरातलं सर्व सांडपाणी प्रक्रिया करून या शेतीसाठी वापरलं जाईल तर जैविक कचऱ्याचं रूपांतर खतात करून तेही शेतीला व बागायतीला वापरलं जाईल. गुरांचा गोठा आणि शौचालय यांना जोडून जैविक इंधन निर्मिती होईल जिचा वापर स्वयंपाकघरात होईल. सरकारी योजनांचा फायदा घेऊन सौरऊर्जेचाही वापर घरात करता येईल, त्यासाठी दक्षिण उताराच्या छप्पराचा उपयोग करता येईल.”

देवचार आता खुशीत आला, “वास्तुपुरुषा, हे तुझं मार्गदर्शन तर खासच आहे. शिवाय इथला कोकणी शेतकरीही हुशार आहे. तो याला आपल्या कल्पनाशक्तीचीही जोड देईल. पण हा कोकणी माणूस खूप वादविवाद घालणाराही आहे, अनेक शंका-कुशंका काढणारा आहे. तू कसं पटवणार हे त्यांना?”

वास्तुपुरुषाने गा-हाण्याला सुरवात केली, “हे देवा-महाराजा उपराळकरा, हीच लोकसंपर्काची शक्ती तू मला दे. मी विचार खूप केला आहे, त्या शंका-कुशंकाचीही उत्तर माझ्याकडे असतील. आता थोडा वेळ लागेल याला. चूकभूल पोटात घे पण तुझ्या अपेक्षांची पूर्तता पुढच्या भेटीत करेन ही माझी शपथ, रे महाराजा. होय महाराजा!”

देवचार समाधानाने हसला. त्याला वास्तुपुरुषाची मुक्ततेच्या दिशेने पडणारी पावलं आनंदित करत होती. नेहमी सारखीच उत्तररात्र पार पडून पहाटेचा संधीप्रकाश पूर्व क्षितीजावर दिसू लागला होता. शीळकस्तुर पक्ष्याच्या मधुर गीताने वास्तुपुरुष भानावर आला आणि या निसर्गदूताने दाखवलेल्या मार्गाने उपराळातून बाहेर पडला. नभांगणात पसरलेलं, अस्पष्ट होत चाललेलं वृश्चिक नक्षत्र त्याचं कौतुक करत होतं!

उल्हास राणे

१४ मार्च २०१६

‘Brindavan’, 227, Rajmahal Vilas Extn. – II

HIG Colony, First Main Road

Bengaluru – 560094

E-mail: ulhasrane@gmail.com

Mobile: +91 9448149236; +91 80 23417283